

Jaroslav Fritsch

Zapomenutý maršálek

EMANUEL SALOMON Z FRIEDBERGŮ-MÍROHORSKÝ

**NAKLADATELSTVÍ EPOCHA
PRAŽSKÁ VYDAVATELSKÁ SPOLEČNOST**

Prolog

„Při výletu za olšanskou romantikou nehledejme romantiku u hrobů známých velikánů, nýbrž po ní pátrejme právě u zapomenutých, nikým nevídaných a zanedbaných hrobů, pomníků a desek, kolem nichž chodíme jindy netečně, a jejichž nápisy a emblémy jsou mnohdy nejuvš pozoruhodné! Mohli bychom v těchto starých hřbitovech procházet řadu za řadou, hrob za hrobem, a vždy na nás číhá nějaké překvapení. Co chvíli vynoří se z nápisu jméno, jež mělo významný zvuk v 19. století! Pilní čtenáři literatury minulého století, přátelé dějin, milovníci obrazů, soch a hudby, ctitelé politiků, návštěvníci divadel, prostě všichni, kdož znají kulturní historii minulého století, setkávají se zde se starými známými, a co chvíli zůstanou překvapeni stát nad patinou pokrytým náhrobkem, pod nímž odpočívá jejich starý známý, ne snad osobně známý, nýbrž známý svým dílem. A tu paměť náhle oživuje a před očima vyvstává dílo toho, jež zde leží pod těžkým kamenem či měkkým drnem. Vyrůstá i jeho život a osud, ba historie celé doby a generace.“

E. A. Hruška, Romantické Olšany

¹⁾ Je na místě zde čtenáři prozradit, že tento pozoruhodný muž za svého života používal několik způsobů zápisu svého jména. V mládí se podepisoval jako Emanuel Salomon z Friedbergu či z Friedbergů, v německém znění pak jako von Friedberg. Coby malíř, kreslíř a český vlastenec však začal používat i českého překladu svého přídomku, a to v podobě Friedberg-Mírohorský či z Friedbergů-Mírohorský. Autor se proto rozhodl využít v textu všech těchto variant.

Dětství

Emanuel Salomon z Friedbergů se narodil v Praze 18. ledna 1829 v bohaté zemědělské rodině. Chlapcův otec Augustin Ignác Salomon z Friedbergů (1795–1880) byl hospodářským radou, kde navázal na rodinnou tradici správců na panstvích bohatých šlechtických rodů, a vedle toho byl sám úspěšným zemědělským hospodářem. Chlapcova matka Terezie, roz. Fialková, (1803–1829), byla dcerou píseckého lékaře – doktora Karla, šlechtice Fialky. Doktor Fialka byl spřízněn s chrudimskou statkářskou rodinou Granitzerů z Granzensteinů, s níž udržovali letitý příbuzenský vztah.

Radost obou rodičů z narození zdravého syna netrvala dlouho, Emanuelova matka krátce po porodu zemřela. Vdovci zpočátku vydatně pomáhala s péčí o děcko a domácnost jeho sestra Anna. Ta měla jinak svých povinností dost na vlastním hospodářství. Byla provdána za statkáře Neumanna, hospodařícího nedaleko Prahy na vlastní usedlosti v lokalitě dnešních Královských Vinohrad. Emanuelův otec Augustin Ignác měl ještě několik dalších sourozenců. Nejvíce se však stýkal se sestrou Neumannovou a starším bratrem Josefem, který hospodařil v Cítolibech u Loun, kde vlastnil malou octárnu. Josef Salomon Friedberg tam vedl poklidný staromládenecký život a do Prahy jezdil jen příležitostně. Právě zde bratra přesvědčil za vydatné pomoci sestry, aby se znovu oženil a k malému děcku přivedl matku.

Augustin Ignác Salomon Friedberg se roku 1832 skutečně podruhé oženil, a nemluvně tak získalo novou matku. Tou se v květnu toho roku v jednom z pražských kostelů stala Františka baronesa Staël-Holstein (1805–1880). Předkové jejího rodu si obstarávali živobytí zejména ve státních službách, především jako vojáci nebo úředníci. Ostatně, i nevěstin otec Josef Stael z Holsteinu (1763–1827) býval generálmajorem rakouské armády.

Dlužno dodat, že Augustin Ignác se dobře oženil. Druhá manželka přijala novorozeně za vlastní. Měla děti ráda a její nová rodina se

časem rozrostla o sedm dalších potomků, o pět děvčat a dva syny. Nebylo divu, že se Emanuelův otec měl s novou ženou dost co ohánět, aby početnou rodinu uživili. Manželé Friedbergovi byli dobrými hospodáři, brzy spočítali, že po zaplacení nájemného neboli pachtovného, nebude výdělek z menšího hospodářství nijak velký. Příjem soukromého hospodářského rady nebyl také nijak ohromující, proto manželé svoji veškerou snahu směřovali k tomu, aby hospodaření rozšířili. A pokud možno na vlastním! Otec měl propachtovány pozemky v místech zvaných Horní Stromky, dnes v části pražských Vinohrad, kde s rodinou bydlel. Nebyl však jenom pouhým pachtýřem, vlastnil ještě vzdálenější pozemky v lokalitě dnešních Strašnic. Když vypršel čas nájmu Horních Stromků, prodal vlastní majetky ve Strašnicích. Koupil si usedlost zvanou Malovaný lis s pozemky v dnešní Libni. Stal se tak sousedem romantické usedlosti zvané Šilboška nebo také Ztracená varta (usedlosti zanikly koncem 19. století).

Život za městem provázely další stinné stránky – nemoci. Rodinným lékařem, který býval otcem Ignácem do usedlosti z města povolován, byl jistý doktor medicíny Čermák. Malý Emanuel ho neměl rád, říkal mu doktor Čmuhálek. Doktorovy léčebné procedury mu přišly drsné a přinášely v nemoci spíše další utrpení než úlevu. Malý pacient byl na dlouhý čas zabalen, jak Emanuel říkával – „uhemován“ – do prostěradel. Nakonec byl uložen do teplé postele, která stávala na základě lékařovi rady v přetopené místnosti. Jizba s nemocným se po dobu léčení zásadně nevětrala a stejně tak se neměnilo prádlo, v němž byl pacient na počátku léčby uložen. Místo doušku chladné čisté vody, po které jako dítě toužil, dostával jen horkou polévku nebo horkou vodu s praženým chlebem. Výsledkem byly děsivé vzpomínky a nemoci před rodiči raději tajil a přecházel. Malý Friedberg se nevyhnul ani tehdy rozšířené léčbě pijavicemi, které se přikládaly na tělo nebo hlavu nemocného. V 19. století, které neznalo antibiotika, byly pijavice, nebo jak se říkalo – pijavky – častým pomocníkem při léčbě mnoha onemocnění včetně nemocí provázených horečkou. Opatrnost a nedůvěra Friedberga-Mírohorského k oficiální medicínské léčbě má zřejmě kořeny v raném dětství.

Dětství na statku v Horních Stromkách, spojené s mnoha dojmy vnímanými dětskou duší a představivostí, uplynulo. Od kolébky považoval otcovu druhou ženu za svoji vlastní matku. Doma

byl mezi dětmi uznáván s autoritou nejstaršího potomka. Rodiče s dětmi hovořili výhradně německy, ale doma občas padla i slova ve francouzštině, zvláště pak ty, které nebyly určeny dětským uším. Emanuel už jako dítě vnímal, že čeledíní a děvečky hovoří mezi sebou jiným jazykem – česky. Naplněn dětským obdivem k otci, který se domluvil touto řečí, začal naslouchat slovům v jazyce, který přitahoval jeho zvědavost.

Vedle přirozené dětské zvědavosti nacházel zálibu v kreslení. Pro malého klučíka to bývaly slavnostní chvíle, když mu otec nebo máti vyšetřili papír, který mohl podle libosti pomalovat. Zpočátku to bývala jen vyřazená stará nebo bezvýznamná rodinná korespondence, papírem se tehdy nemohlo plýtvat. Emanuelovo dětství bylo také vyplněno běžnými hrátkami venkovských dětí, hrou na schovávanou, slepou bábu, ale když chtěl být sám, kreslil. Byla to vlastně jeho nejmilejší zábava. Děti venkovských statkářů dostávaly v zimě příležitost poznat také městské děti. Býval to čas různých společenských akcí nejenom pro dospělé, ale také pořádané rodiči pro své děti. Malý Emanuel se tam necítil dobře. Rodiče jej společně s ostatními sourozenci vyšňořili do slavnostních šatů, v nichž se cítil stísněně, a celou dobu se navíc musel chovat způsobně. Těšil se domů, na usedlost, na jaro a do přírody. Maloval rád koně a zvířátka, která vidával kolem sebe. Tak ubíhaly měsíce. Z poklidu na statku ho vyváděl příchod letních měsíců. Léto v něm probouzelo slavnostní očekávání, toho se nemohl dočkat, chystal se na cestu k babičce Fialkové, babičce Granitzerové a dalším příbuzným do Chrudimi.

Zájem historiků a badatelů se většinou býval spojen s velkými a významnými městy. Vedle nich však žila také jiná města, prostoupená osobitým kouzlem starých hradeb, parkánů jako připomínkou zašlých časů a nově dýchající tempem své doby. K oněm městům patřila bezesporu i Chrudim, královské město protkané neméně zajímavými dějinami a pestrými osudy obyvatel. Město bylo vzdálené od Prahy jen několik hodin jízdy dostavníkem. Také Chrudim měla svůj český kulturní život, kvetl zde vlastenecký duch a nadšení pro český jazyk a národní tradice. Do chrudimského prostředí, nasáklého vlasteneckou atmosférou let počátku devatenáctého století, chlapec jezdíval doprovázen otcem. K babičce Tereze Fialkové také pravidelně jezdíval její syn a Emanuelův oblíbený strýček a důstojník Moric Fialka.

V Chrudimi žila další babiččina sestra, ta byla provdána za českého vlastence rytíře Karla z Payersfeldů. Salon v domě u Payersfeldů dýchal společenským a kulturním životem, a hlavně, zde se scházeli ještě další chrudimští příbuzní – Saláškoví a Chytilovi. (Z rodiny Chytilovy pocházela Marie, později manželka věhlasného českého malíře Alfonse Muchy. Ke společnosti patřivaly mnohé zajímavé osobnosti. V intelektuálním zápase o českou věc dodával tradici a váhu tamní chrudimské sešlosti také potomek starého českého rodu Zapských ze Záp.)

Malý Emanuel, jako vzácná návštěva z Prahy, býval středem pozornosti. Chrudimská babička, její sestra a také chlapcův strýc Moric brávali malého hochu na časté procházky. A nejenom to, zúčastňoval se mnoha salonních událostí. Zde naslouchal hovorům dospělých a mohl se účastnit některých rozprav, samozřejmě jenom těch, které děti jeho věku chápaly. V Chrudimi nebyli jenom dospělí, byli tu i malí příbuzní. S bratrancem Karlem Saláškem byli velcí kamarádi a podnikali časté dětské výpravy do města a jeho okolí. Nebylo divu, že čas u chrudimských babiček mu rychle ubíhal, a když se ve dveřích objevil otec, bylo jasné, že nastal čas k návratu domů.

Léta bezstarostného dětství na usedlosti u Prahy pomalu uplynula. Nastal čas školního vzdělávání a rodičům přibyli nové starosti, kam a jak s dětmi do školy. Město Praha mělo až do 19. století statut uzavřené hradební pevnosti, sevřené původními barokními hradbami. Uvnitř stávaly také školní budovy. Za městskými hradbami býval venkov, kde se nacházely různé hospodářské usedlosti, některé měly blíže k městu a jiné ležely až kdesi v dáli. Ale školy, těch tu nebylo. Místa za hradbami měst provázely jiné možnosti.

Dávným nařízením slovatného císaře Karla IV. bývala místa za hradbami kdysi samotnými měšťany hojně využívána a osazována vinnou révou. V následujících stoletích však nastal úpadek vinohradnictví, které zvolna ochabovalo, až zaniklo. Pro měšťany nebyl problém zajistit svým potomkům škol. V časech panování Marie Terezie bylo nakročeno k povinné školní docházce a ve vsích vznikaly školy pro venkovské děti. Odlehlá místa a samoty měly stále problém, jak zajistit dětem od šesti do devíti let povinné školní vzdělávání. Stejně to bylo u Friedbergů.

Postupem času se za hradbami města začalo dařit větším hospodářům, k nimž patřil i Friedbergův otec. V dětství Emanuela formovalo prostředí a okolí, v němž vyrůstal. Přestavby malých dvorců na rozlehlejší hospodářské usedlosti v okolí Prahy byly příznačné zejména pro dobu na přelomu 17. a 18. století. Staré dvorce bývaly přestavovány ve větší hospodářské celky a současně měly reprezentovat majitele usedlosti. Mnohé usedlosti připomínaly sídla venkovské šlechty, ale udržely si původní názvy. V časech vinohradnické slávy mívala vedle obytného sídla významné postavení budova s vinařským lisem, který býval srdcem dvorce. Nová otcova usedlost se pyšnila názvem Malovaný Lis. Chlapcovu dětskou představivost umocnilo vyprávění a vzpomínka na dávného prastrýce Václava Mořice Salomona z Friedbergu, který měl vinice za Prahou s hospodářstvím, jež stále nesly jméno Šalamounka.

Další usedlost, která se váže k Emanuelovu dětství a jeho pozdější malířské tvorbě, byla známá jako Ztracená varta. Starousedlíci ji nazývali Šilboška. Název vznikl zkomolením z německého Schild Wache. Pojmenování mělo původ v místních událostech z konce 18. století. Pruské vojsko tu mělo postavit jednoho svého vojáčka na „vartu“, neboli strážit budovu letohrádku, který měl posloužit jako skladiště střelného prachu, tzv. „prachárna“. Vývoj událostí nabral nečekaně rychlý spád. Pruské vojsko odtáhlo z Čech a na strážného jaksi zapomnělo! Zapomenutý voják tu prý dle pověsti místních „vartoval“ ještě několik let. Časem se mělo opuštěného vojáčka údajně zželet místní dívka, která vojáka navštěvovala. Vojáček návštěvy oplácet nemohl, opuštění strážného místa se považovalo za dezerci a následoval trest smrti zastřelením. Oba mladí lidé si poradili, vycpali uniformu slámou a figurínu postavili před strážný objekt prachárny. Už z dále bylo vidět postavu stojící vojenské osoby. Tuto romantickou pověst dodnes připomíná figurína vojáčka, která je uložena v pražském muzeu. Pověst o Ztracené vartě také jitrila Emanuelovu dětskou představivost. Možná to byla právě slova známé lidové písně: „Stojí voják na vartě v roztrhaném kabátě.“ A tu mají svůj původ.

Ztracená varta se do dějin českých zemí zapsala jinou, takřka neznámou událostí. Byla prvním místem v Čechách, kde se rozzářil vánoční stromeček. Tradice, která navozuje atmosféru Vánoc, pocházela z německých zemí. Majitel letohrádku Ztracená varta

počátkem 19. století svým přátelům předal slavnostně své dary právě u rozsvíceného vánočního stromku. Nápad vánočních oslav se stromkem v ryze českém prostředí přinesl divadelní intendant Liebich, jinak vážený a známý mecenáš umění v Čechách. Nápad se brzy rozšířil do všech českých domácností, kde se dosud o Vánocích věšivalo papírové slunce, starý slovanský symbol pro čekání na slunovrat. Také v rodině Friedbergově dětem zářil každý rok vánoční stromeček.

Bezstarostné roky uběhly a nastal čas, kdy rodičům přibýly školní starosti. V dobách Friedbergova dětství, jak bylo zmíněno, nebývalo snadnou záležitostí zajistit pravidelnou školní docházku dětem, na statku Emanuelova otce tomu nebylo jinak. Každodenní pěší cesty ze statku v Libni až do Prahy nepřicházely u malého školáčka bez doprovodu v úvahu. Posílat každý den povoz s vozkou nebo kočár s kočím by bylo možné snad v zimě, ale v době zemědělských prací od jara až do podzimu, kdy byl každý povoz nepostradatelný, to nebylo pro hospodáře myslitelné. V zámožnějších statkářských rodinách se řešovalo základní vzdělání potomků podle situace a možností. Pro větší počet odrostlejších dětí se vyplatil vlastní domácí nebo privátní učitel, který za svými žáčky pravidelně dojížděl. Počátky školní výuky malého Emanuela byly obdobné, za ním a ostatními sourozenci dojížděl na statek třikrát týdně pan učitel Pohl, františkánský řeholník z Prahy, z kláštera u Panny Marie Sněžné pod řetězem, kde byl Emanuel jako nemluvně před několika lety pokřtěn. Po výuce domácím učitelem navazovalo další školní vzdělávání.

Roku 1837 začal Emanuel jako osmiletý chlapec studovat na Staroměstském akademickém gymnasiu v Praze, situovaném v objektu pražského Klementina. Ředitelem tu byl uznávaný jazykový vědec Josef Jungmann (1773–1847). Jungmann, pocházející z chudé početné rodiny z Hudlic na Berounsku, se vypracoval z ředitele gymnasia do pozice rektora pražské univerzity. Gymnasium mělo vynikající pověst a spolu s Friedbergem jej navštěvovalo mnoho studentů z vážených pražských rodin. Mezi oblíbené Emanuelovy spolužáky patřil také Vojta Náprstek, zapsaný omylem německy jako Adalbert Fingerhut. O věhlasu gymnasia svědčí skutečnost, že tu nebývali jenom pražští studenti. Společně s nimi zde studoval Emanuelův bratranec Salášek z Chrudimi. Na počátku synových studií se totiž

otec po souhlasu sestry Neumannové rozhodl pro ubytování syna s jeho chrudimským bratrancem Saláškem na statku Neumannových, z něhož nebylo do města tak daleko. Strýc a teta Neumannovi pobyt obou studentů uvítali, sami byli bezdětní a na jejich usedlosti poblíž Královských Vinohrad bylo místa dost. A zejména, společná cesta do gymnasia ze strýcova statku nebyla dlouhá. Student Emanuel se do města uvnitř hradeb těšil. Stará Praha chlapce přímo fascinovala malovanými nápisy vývěsek a výstrčí nad kupeckými krámkami. Pestrobarevné tabule jej doslova vtahovaly do sítě křivolákých uliček, které protkávaly starou Prahu. Nebylo divu, že strýček Neumann na ně musel přísně dohlížet a občas svěřence pokárat, aby spěchali ze školy rovnou domů.

Gymnasta Emanuel Salomon Friedberg se učil velmi dobře. Donkonce ho bavila i latina, s níž neměl problém díky skvělé paměti. Ještě po padesáti letech na studentská let rád vzpomínal: „Mnohým bylo velikou trýzní, že jsme se museli učit doslova na paměť v původní latině téměř celému dějepisu Aurelia Victora. Já se tomu učil rád a velmi snadno, jednou to přečetl, již jsem si to pamatoval a dlouho ještě latinsky po výstupu z gymnasia.“ Nebylo mu ani ztěžko, když bylo v hospodářství vše hotovo, že musel strýci a tetě nahlas předčítat francouzské texty, vždy po večerech. Sám měl francouzštinu rád a strýci Neumannovi zase lahodila její melodičnost, ač nikdy francouzsky neuměl ani slovo. K večerním poslechům si zapálil strýc cigáro, to zavládla na statku pohoda a klid. Právě od strýce Neumanna, jinak velmi přísného a svérázného muže, dostal Emanuel příležitost, aby okusil chuť piva a vína. Obloustlý statkář Neumann se rád najedl a nepohrdl ani skleničkou kořalky. Tu měl při ruce společně se sklenicí pijavek, to pro případ, že by mu přišlo nějak těžko až „oulehlo“. Když nebyl při práci čas na cigárko, rád si zavdal šňupavého tabáku. Šňupání bylo tehdy módní záležitostí snad všech společenských vrstev, ale Emanuelovi se protivily věčně ukejchané postavičky s kapesníky v ruce. Takový byl i strýček. Strýc Neumann, tehdy již starý muž, skoro domácí tyran, nebýval v mládí žádný asketa. Na stará kolena s oblibou filosofoval, že člověku nepřísluší právo zavrhnout něco, co ještě nezná nebo nezkusil. Tak Emanuel Salomon Friedberg ve svých

osmi letech na strýcově statku poprvé okusil chuť vína a piva. Oba nápoje ho pro svoji rozličnou chuť vydělaly! Od té chvíle se alkoholu důsledně po celý svůj život vyhýbal a veřejně proti němu brojil. Další nešvar, kterým bylo kouření, rovněž neschvaloval. Byl jeho přísným odpůrcem. Kouření nazýval „čuděním“ a nedopalkům neříkal špaček, jak bylo již tehdy zvykem, ale měl pro něho své vlastní pojmenování – „slavík“.

Jaroslav Fritsch

Zapomenutý maršálek

EMANUEL SALOMON Z FRIEDBERGŮ-MÍROHORSKÝ

Obálku a grafickou úpravu navrhl Vladimír Pfeifer.
Fotografie Emanuela Salomona z Friedbergů-Mírohorského umístěné na obálce a v obrazové příloze poskytl Muzeum hlavního města Prahy, fotografie náhrobku Martin Ďásek.
Redakce Martin Ďásek.
Edice Magnetka, svazek 48.
Edici řídí Pavlína Kajnarová.
Vydání první, 136 stran.

Vydává společně
Nakladatelství Epoque s. r. o.,
Kaprova 12, 110 00 Praha 1,
a
Pražská vydavatelská společnost, s. r. o.,
Na Poříčí 1048/28-30, 110 00 Praha 1,
v roce 2018.

Sazbu a litografii provedlo studio Prestig.
Vytiskl Akcent tiskárna Vimperk, s. r. o.

TITULY EDICE MAGNETKA

je možné si objednat na adrese:

NAKLADATELSTVÍ EPOCHA

- písemně na adrese: Kaprova 12, 110 00 Praha 1
- telefonicky na čísle: 224 810 353
- e-mailem na adrese: objednavky@epocha.cz
- na internetové stránce: www.epocha.cz